

lő élet próbája a teremteni bírás. Sorsát, küldetését történelem és népsors határozta meg. Nem volt oly szellemi béklyó, mit ne kísérelt volna meg elszakítani, széttörni irodalomban, társadalmi közgondolkodásban egyaránt.

A magyar líra kényes, büszke pávájának szinte tékozlón tépte ragyogó tollait, s szórta a jövő szelébe, mely tovább örvénylik e tájon emberöltők sora fölött hitet éltetőn. Mert – hadd mondjuk vele –: „lám még mindig élünk”, igen, ez a helyzet velünk: itt Európában, és itt Zilahon is.

(1977. 9.)

FARKAS ÁRPÁD

Taps

Tenyérből testedzett
 ujjongó fergeteg
 ne kapjon ölbe lomha
 vagy konok
 akarnok Szónokot,
 csak ki igénk és szavunk
 kimondja,
 ki értünk suttog és kiált,
 Őt ringassa csak
 örvénylő szárnya,
 az életre-halálra
 menő Játéknak nagyfiát!

(1978. 5.)

RITOÓK JÁNOS

A „háromlábú szék” tanulsága

(Részlet)

A két világháború közötti erdélyi magyar–német irodalmi kapcsolatok kutatójának a korabeli cikkek, műfordítások, írói levelezések és a későbbi visszaemlékezések gazdag anyagából a közvetlen és közvetett szellemi érintkezések egész tárháza nyílik meg. A húszas évek elejétől kezdődően a lapok (például a *Napkelet* és a *Pásztortűz* vagy az *Ostland* és a *Klingsor*) egyre gyakrabban adnak hírt a „szomszéd” irodalmi életéről, s a csúcspont kétségtelenül az évtized vége: 1928. július 10-én Áprily Lajos kezdeményezésére sor kerül a két írói közösség nagyenyedi találkozására, ahol Gyallay Domokos, Kemény János, Kós Károly, Kuncz Aladár, Molter Károly, Szentimrei Jenő, Tabéry Géza és Járai István (az enyedi kollégium igazgatója) vendégül látták az akkori erdélyi német irodalom élvonalába tartozó írókat: Otto Folberthet, Ernst Jekeliust, Erwin Wittstockot és Heinrich Zillichet, a brassói *Klingsor* folyóirat főszerkesztőjét. Az enyedi megbeszélések eredményeként az év november 17-én megrendezik Kolozsvárt a szász írók felolvasóestjét Otto Folberth, Egon Hajek, Hermann Klöß, Adolf Meschendörfer, Erwin Wittstock és Heinrich Zillich részvételével, majd 1929. szeptember 28-án a Helikon írói – Bartalis János, Berde Mária, Finta Zoltán, Kacsó Sándor, Kádár Imre, Molter Károly, Nyíró József, Szombati Szabó István, valamint Bánffy Miklós — vesznek részt Brassóban ilyen rendezvényen. A személyes kapcsolatokról szólva említésre méltó egyes szász írók megjelenése a Kemény Zsigmond Irodalmi Társaság felolvasó ülésein 1929–1930-ban: ezeken Folberth, Zillich és Wittstock vesz részt, s ez utóbbit a Társaság rendes tagjainak sorába választják. És ha ezekhez a személyes találkozásokhoz hozzászámítjuk a közvetett (folyóiratbeli) kapcsó-

latok gazdagságát, elmondhatjuk, hogy a felismert sorsközösségben egymásra talált két írótlabor példás módon tett eleget amaz önként vállalt feladatának, hogy a másik nép irodalmát megismertesse saját olvasóival.

A sorsközösség felismerésében megvalósult kapcsolatok nem váltak azonban elszigetelődéssé, két kisebbség szűk szellemi gettójává, hanem mindig a románság haladó erőivel, szellemi életének kiemelkedő képviselőivel kialakított együttműködés szomszédságában érvényesültek. „A krónikás Cserei az erdélyi sajátosság kifejezésére példabeszédet mondott a háromlábú székről, amely szilárdan áll, ha mind a három lába erős, de felborul, ha bármelyik is megrokkban” – idézi a történész Müller-Langenthal, és az utókor által konzervatív beállítottságúnak minősített György Lajos egyáltalán nem maradi nézetet hangoztat ebben a kérdésben: „A megértés és megbecsülés szelleme az irodalmon keresztül szívároghat át legeszrevétlenebbül a lelkekbe. Ebből politikailag is jobb, dolgosabb, nyugodtabb holnapnak kell felvirradnia. Ebben látjuk életbevágó jelentőségét annak a törekvésnek, amely Erdélyben a lelki gátakat helyükből kimozdítja, s e föld egymásra utalt három népének kölcsönös megismeréséhez és megbecsüléséhez vezető szellemi utakat egyengeti.” [...]

*Az én apám tudott jól franciául
S Bázelen németeknek prédikált.
De mikor elment Szolnokdobokába,
Román szótárt vett és grammatikát*

– indítja egyik versét Berde Mária, szintén hitet téve ezzel „e föld egymásra utalt három népe” iránti megbecsüléséről. A „román szótárt” – képletesen szólva, de bizonyára konkrétan is – sok hazai magyar és német író vette akkoriban a kezébe; erről tanúskodik a lapokban és kötetek alakjában megjelent fordítások nagy száma. Ha csupán a két vezető folyóirat, az *Erdélyi Helikon* és a *Klingsor* román irodalmi anyagát tekintjük, akkor is egy-egy gyűjteményes kötet körvonalai sejlenek fel, s ha még számításba vesszük a többi folyóiratot, a napisajtót és a könyvkiadást is, azt mondhatjuk, hogy a korabeli kisebbségi írók e tekintetben is megtették a kötelességüket. [...]

(1978. 8.)

GÁLL ERNŐ

Nemzedéktől nemzedékig

(Részlet)

[...] A romániai magyar kultúrában nem először (s feltehetően nem is utoljára) szólal meg a nemzedéki probléma. Időnkénti kiújulása – mint mindenütt a világon – nálunk is nagyobb sorsfordulókat, a történelem menetében bekövetkezett cezúrákat s a hozzájuk kapcsolódó értékrianásokat tolmácsol. Mindegyiknek megvolt a maga jellege, mélysége és tartama, s noha az egyes rajok hangadói úgy érezhették, hogy velük új szakasz nyílik, sőt talán új időszámítás kezdődik, a jelenlegi vitát – önáltatás nélkül – egyedinek, messzemenően fontosnak minősíthetjük. Ismeretes, a nemzedékek szembesülésében nem csupán az egymást követő korosztályok természet adta különbségeire vagy ellentétére kell figyelmeznünk. Hátterüket és tartalmukat legtöbb esetben bizonyos válságok határozzák meg, s e szabály alól a mostani sem kivétel. Sajátosságai éppen abból származnak, hogy az egész emberiséget foglalkoztató ún. globális kérdések kiváltotta kínos dilemmák idején, olyan körülmények között bontakozik ki, amelyek több tekintetben új alternatívákra ösztökélnek. Az összetett helyzet szorításában nemzedékeink kapcsolata számos tehertétellel bonyolódott, súlyosbodott. Az elődök bizonyosságai nemegyszer illúzióknak mutatkoztak, időállónak hirdetett értékek pedig nemcsak átértékelésre szorultak, hanem egyszerűen leértékelődtek. Megingott nem egy régi jelkép hitele, és szá-

mos olyan fogalom vagy rítus, amely egy közösség szükségleteit, törekvéseit közvetítette, kiürült, s ily módon elvesztette vonzerejét. E feltételek közepette érthető, ha sokszor úgy érezzük, hogy apák és fiúk, sőt nagyapák és unokák egymáshoz való viszonya – legalábbis az eszmeiség, az értékorientációk síkján – konfliktusos. (A képlethez még az is hozzátartozik, hogy a közéletben a negyvenes évek vége óta vezető szerepet játszott generáció most van búcsúzóban.)

Szerencse, hogy anakronisztikus tilalomfák ledöntése után a nemzedéki feszültségeket már nem kell megkerülnünk. Szociológiai, kultúrtörténeti, erkölcsstani és axiológiai boncolgatásuk a hazai szakirodalomban visszavonhatatlanul polgárjogot nyert, sőt – a népesedési tényező szerepének fokozódó tudatosulásával – mind a társadalmi fejlődés és homogenizálódás, mind a hagyományok és a jövő kutatásában nélkülözhetetlenné vált.

A nemzedékek és teljesítményeik a történetiség jellegzetes megnyilvánulásai, éppen ezért tanulmányozásuknak is a historizmus követelményeihez kell igazodnia. Ebben a megközelítésben, a Tizenegyek jelentkezését (1923) az első erdélyi kisebbségi generáció fellépéseként tartjuk számon. Azok a fiatalok, akik az antológia szerzői voltak, a polgári radikalizmus és az *Elsodort falu* szellemében próbáltak az új helyzetben tájékozódni, Anatole France-ot, Nietzsche-t, Wilde-ot, Comte-ot, főként pedig Adyt olvasták, és arra nyugtalanító, számukra létfontosságú kérdésre kerestek választ: lehetséges-e önálló erdélyi irodalom? A gyűjteményes kötet megjelenésének tizenegyedik évfordulóján Jancsó Béla megállapíthatta, hogy a fiatal írók kollektív kiállításában már jelen volt a nemzedéki harc, az erdélyi magyar ifjúsági öntudat ébresztésével pedig – felekezet feletti összefogásban – a népet kívánták szolgálni.

A Tizenegyek színrelépésében az egymást követő generációs törekvések jellegzetes irodalmi-művészi megfogalmazására s arra a sajátos ideológiapótló szerepre ismerhetünk, amelyet – mint tudjuk – a literatúra nálunk sokáig betöltött. Tény, hogy a későbbiek során a költők és elbeszélők már nem sajátították ki az új nemzedékek képviselőit; e feladatban a társadalomkutatókkal, illetve a közéletben tevékenykedőkkel (Erdélyi Fiatalok, Hittel, Vásárhelyi Találkozó) kellett osztozniuk. Ez a körülmény azonban mit sem von le múltbeli, sőt jelenlegi érdemeikből. Akár szociológusok, akár költők fejezték ki az egymást követő korosztályok életérzését, rendszerint egy maroknyi írástudó vállalta ezt a küldetést. Igaz, a két világháború között az ifjúnunkás mozgalommal új, forradalmi erő kapcsolódott be, de a fiatalság tömegeihez viszonyítva az ifjú kommunisták és szocialisták szintén csak kisebbségnek számítottak. [...]

A felszabadulás utáni első, tudományos kritériumok alapján is nemzedékiek tekinthető jelentkezés – mint láttuk – a *Forrás*-szerzőké volt. Kántor Lajos, akit joggal a nemzedék kritikusanak tekinthetünk, az irodalomba való betörésüket értelmezve, „hangváltás”-ról ír. (A *Korunk*nak egyébként kétségtelen érdemei vannak az első *Forrás*-költők elfogadtatásában.) Ez az új hang azt a megváltozott nemzedéki szituációt tolmácsolta, amelyre az ötvenes évek közepétől kezdődő „olvadás”, a dogmatizmus és az irodalmi sematizmus áttörése volt jellemző, ígéretesen kezdett a marxizmus reneszánszának ismert alkotó szellemi folyamat kibontakozni, s ugyanakkor reményre jogosítóan hódított tért a szocializmus, a nemzeti sajátosságok, az emberség és a demokratizmus egységének korparancsa. Véget ért a hagyományok szűkkeblű értékelése, és fokozatosan lehetővé vált a kitekintés a széles nagyvilágba. A nemzedéki fellépés sem számított többé diverzióknak. [...]

A hetvenes évek elején jelentkező, erősen elméleti beállítottságú fiatal esszéírókkal viszont feltétlenül valami új és jelentős kezdődött. A *Szövegek és körülmények* (Bukarest, 1974) című tanulmánygyűjtemény szerzőinek gondolatvilágára már azok a megváltozott társadalompolitikai, tudati és lélektani mozzanatok nyomták rá bélyegüket, amelyeket fejtegetéseink elején érintettünk. Ilyen feltételek között, a fiatal elméleti írók a filozófia, a szociológia, az esztétika, valamint a nyelvtudomány területén kívántak egy új hullámot elindítani, s kezdeményezésük újszerűsége mindenekelőtt ebben ragadható meg. A felszabadulás utáni romániai magyar művelődésben ők az elsők, akik nem irodalomban, hanem a széles értelemben vett társadalomtudományokban léptek fel az újrakezdés igényé-

vel. Tartalmi, ethoszbeli vonatkozásokban törekvéseikre a minden konformizmust elhárító, erkölcsi fogantatású vizsgálódás, az előző nemzedékek elkötelezettségeinek, fogalmi rendszerének és nyelvének bírálata, sőt elvetése volt jellemző. A fiatal kritikusok nem csupán radikális programjukkal, hanem naprakész tájékozottsággal, színvonalas, gyakran frappáns kifejezési formákkal robbantak be a művelődési életbe. [...]

(1980. 1–2.)

ILLYÉS GYULA

Szövetségesünk: Bartók

Vigasztaló jelensége a történelemnek, hogy a művészet és tudomány kiemelkedő alkotóit kiemelkedő közéleti hellyel is megkínálja. Alig valami ellenszolgáltatás fejében. Zálogul legfeljebb valamiféle elkötelezettséget kíván az emberi tisztesség köznapian nehezen körülírható rendszerében. Ami különben az említetteknek amúgy is született tulajdonságuk.

A Bartókról írt versem az úgynevezett személyi kultuszos idők [a Rákosi-korszak] mélypontján keletkezett. Sok mellékkörülmény folytán lett külföldön is pályafutása. Címét csaknem mindenütt erre változtatták: *Óda Bartókhhoz*. Holott Bartók akkor már nem élt, és ódát közönségesen élő személyhez írnak.

A hetilapot, ahol a vers megjelent, nyomban elkobozták. Menesztették rögtön a jóhiszemű – jó zeneértő – szerkesztőt is, azok, akik a verset magukra vették. Nem azért, mert nem értettek a zenéhez, mert Bartókot kezdettől, hivatalosan is dekadensnek nyilvánították. A vers „címzettjei“ így ők lettek. Lényegében nekik szólt. A versben Bartók szövetségesünk. Mint annyiszor.

Hosszú volna felsorolni, kik miért bélyegezték akkor az én Bartók-versemet is elnémitandónak, épp a bartóki lényegre-tapintás, valóságfölfedése miatt. Akkoriban az esztétikai kritika is a hadászat kifejezéseivel élt. A „föcsapás“-t valóban az a mondat kapta: nőveli, ki elfödi a bajt.

Nem az én asztalom fölszolgálni, föltárni a vers ilyen módon keletkezett közéleti pályafutását. Ennek sok kanyara volt, sok döccenője is. Volt – van – emelkedője is. Paradoxnak hangzik, de igazságot takar: öröömre szolgál, hogy nem egy helyen, ahol szabadon olvassák, szavalják, így Magyarországon is, hatást és kommentálást a vers nem politológiai vagy etikai, hanem prozódiai, azaz esztétikai tulajdonai révén vív ki magának.

A vers így mégis Bartók szellemének hódol. Annak a másik vigasztaló jelenségnek, hogy az egyenes vonalú művészi erő kifejtés egyenes jellemet is fejleszt. Az alkotókban éppúgy, mint az értőkben: az alkotások megbecsülőiben. Így lesz minden nagy művészet egyetemes érvényű, emel mindenféle határ és elhatárolás fölé. Ez magyarázza, hogy a szolgálat, amit Bartók a román népnek és kultúrájának is tett, büszkeségünk nekünk, magyaroknak is.

(1981. 2.)